

ROBERT SUSKI¹

Uniwersytet w Białymstoku

ORCID 0000-0001-5227-2743

MINOTAUR I *HISTORIA ADVERSUS PAGANOS* OROZJUSZA

The Minotaur and the *Historia adversus paganos* by Orosius

Abstract

Orosius mentioned the mythical monster Minotaur and legendary war between the Athenians and Cretans in his *History Against the Pagans*. Although he devoted two sentences to this story, it is interesting. The source used by Orosius cannot be identified. He rationalized the story of the Minotaur by calling him a wild man. His narrative contains some unprecedented facts compared to other tales of the monster: he omitted the figure of Theseus, and more than other authors emphasized the bloodiness of the mythical war between Athens and Crete.

Keywords: Orosius, historiography in late antiquity, Greek mythology, Theseus, Minotaur

Abstrakt

W *Historia adversus paganos* Orozjusz wspominał mitycznego potwora Minotaura, wojnę między Ateńczykami i Kreteńczykami. Mimo że poświęcił tej opowieści dwa zdania, to jest ona ciekawa. Nie można wskazać źródła, z którego korzystał Orozjusz. Racjonalizował on opowieść o Minotaurze, nazywając go dzikim człowiekiem. Jego narracja zawiera kilka niespotykanych faktów w porównaniu z innymi opowieściami o potworze: pominął on postać Tezeusza oraz bardziej niż inni autorzy podkreślał krwawość mitycznej wojny między Atenami a Kretą.

Słowa kluczowe: Orozjusz, historiografia w późnym antyku, grecka mitologia, Tezeusz, Minotaur

W pierwszej księdze *Historii adversus paganos* Orozjusz poświęca część narracji greckim mitom. Ta część jego pracy nie była do tej pory przedmiotem bardziej szczegółowych badań². Tylko Nuno Simões Rodrigues poświęcił temu artykuł, ale jest on mocno

¹ Robert Suski dr hab., profesor Uniwersytetu w Białymstoku, historyk starożytności, autor książek *Konsolidacja Cesarstwa Rzymskiego za panowania Aureliana* (Kraków 2008); *Jowisz, Jahwe, Jezus. Religie w „Historia Augusta”* (Warszawa 2014); *Galeriusz. Wódz, cesarz i prześladowca* (Kraków 2016). E-mail: r.suski@uwb.edu.pl.

² Główne prace o Orozjuszu: G. Fink, *Paul Orose et sa conception de l'Histoire*, Paris 1951; G. Fink-Errera, *San Agustín y Orosio. Esquema para un estudio de las fuentes del De civitate Dei*, „Ciudad de Dios: Revista Agusti-

kontrowersyjny³. Nie jest to dziwne. Interesujące mnie wzmianki są bardzo lakoniczne. Jedyne opis mitycznego królestwa Amazonek jest dłuższy niż pozostałe i zawiera więcej faktów⁴. Orozjusz poświęcił jedynie dwa zdania mitycznej wojnie między Atenami a Kretą i postaci Minotaura. Brzmią one tak: „W roku 560 przed założeniem Miasta doszło do niebywale zaciekłego sporu pomiędzy Kreteńczykami i Ateńczykami, a kiedy obie strony nieszczęśliwie niemal doprowadziły się do całkowitego wyniszczenia, Kreteńczycy odnieśli bardzo krwawe zwycięstwo. [Kreteńczycy] wydawali synów znakomitych Ateńczyków na okrutne pożarcie Minotaurowi – którego, nie wiem, czy lepiej nazwać dzikim człowiekiem, czy uczłowieczonym potworem – i odebrawszy Grecji jej znakomite potomstwo, tuczyli nimi szpetnego potwora”⁵. W tym passusie warto zwrócić uwagę na trzy kwestie. Po pierwsze Orozjusz pominął w całej opowieści postać Tezeusza i zabicie Minotaura. Tak więc zabrakło u niego głównego elementu mitu⁶. Po drugie bardzo mocno podkreślał straty obu stron podczas mitycznej wojny między Ateńczykami a Kreteńczykami. Po trzecie w opisie zawartym w *Historia adversus paganos* widać pewną ambiwalencję w zakresie nazwy bestii. Z jednej strony Orozjusz określił ją jako uczłowieczonego potwora (*humanae bestiae*), a z drugiej jako dzikiego człowieka (*fero homini*).

Rozważania rozpocznę od przedstawienia problemów dotyczących źródeł użytych przez Orozjusza w opowieściach o greckich mitach. W passusach poświęconych mitom powołał

niana”, 167/1954, s. 455-549; B. Lacroix, *Orose et ses idées*, Paris 1965; E. Corsini, *Introduzione alle «Storie» di Orosio*, Torino 1968; A. Lippold, *Orosius, christlicher Apologet und römischer Bürger*. „Philologus”, 113/1969, s. 92-105; F. Fabbrini, *Paolo Orosio: uno storico*, Roma 1979; H.W. Goetz, *Die Geschichtstheologie des Orosius*, Darmstadt 1980; H.W. Goetz, *Orosius und die Barbaren*, „Historia”, 29/1980, s. 356-376; C. Torres Rodríguez, *Paulo Orosio: su vida y sus obras*, Madrid 1985; K. Obrycki, *Życie i działalność literacka Orozjusza*, „Vox Patrum”, 7/1987, s. 308-324; J.M. Alonso Nuñez, *La metodología histórica de Paulo Orosio*, „Helmántica”, 136-138/1994, s. 373-379; G. Lagarrigue, *Orose. Histoires (contre les païens). Considérations sur la valeur rhétorique de l'ouvrage*, „Pallas”, 48/1998, s. 157-171; J. Cobet, *Orosius' Weltgeschichte: Tradition und Konstruktion*, „Hermes”, 137/2009, s. 60-92; P. van Nuffelen, *Orosius and the rhetoric of history*, Oxford 2012; T. Skibiński, *Obraz barbarzyńców w Cesarstwie Rzymskim w źródłach łacińskich lat 376-476*, Warszawa 2018, s. 261-281.

³ N.S. Rodrigues, *Paulo Orosio e o patrimônio mitológico da antiguidade clássica*, „Lusitania Sacra”, 2/1998, s. 17-54. Ów autor jako źródła Orozjusza dla jego wiedzy o mitologii wymienia przede wszystkim autorów greckich, nie przejmując się też istnieniem różnic między dziełem Orozjusza a tymi pracami. Przez to jego artykuł jest praktycznie bezużyteczny i nic nie wnosi do wiedzy o Orozjuszu.

⁴ Była ona skróconą wersją passusów zawartych w *Epitome* Justyna. O passusie Orozjusza o Amazonkach patrz: R. Suski, *Amazonki w Historia adversus paganos Orozjusza. Dzieje recepcji i reinterpretacji mitu*, „Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobięcych”, 2021, nr 1(10), s. 9-35.

⁵ Oros. 1, 13, 1-2 „Anno ante urbem conditam DLX atrocissimum inter Cretenses atque Athenienses certamen fuit, ubi populus utrimque infelicitur profligatis cretensium uictoriam Cretenses exercuerunt; qui nobilium Atheniensium filios Minotauro, utrum fero homini an humanae bestiae aptius dicam nescio, deuorandos crudeliter addicebant atque informe prodigium effossis Graeciae luminibus saginabant”.

⁶ Zwrócił na to uwagę A. Lippold (*Orosio: Le Storie contro i pagani. Volume I (Libri I-IV)*, Roma 1976, s. 385). Zwyczajowo wiąże się popularność mitów o Tezeuszu z powstaniem demokracji ateńskiej (K. Dowden, *The Uses of Greek Mythology*, London–N. York 1992, s. 102). Literatura dotycząca mitologicznego Tezeusza jest bardzo duża. Główne prace patrz: H. Herter, *Theseus der Athener*, „Rheinisches Museum”, 88/1939, s. 244-326; A. Ward, *The Quest for Theseus*, London 1970; K. Brommer, *Theseus*, Darmstadt 1982; J.N. Davie, *Theseus the King in Fifth-Century Athens*, „Greece & Rome”, 29/1982, s. 25-34; C. Calame, *Thésée et l'Imaginaire athénien*, Lausanne 1990; R. Graves, *Mity greckie*, tłum. H. Krzeczowski, Warszawa 1992, s. 280-318; H.J. Walker, *Theseus and Athens*, Oxford–New York 1995; S. Mills, *Theseus, Tragedy and the Athenian Empire*, Oxford 1997. W tym studium nie zajmują mnie związki pomiędzy mitem o Minotaurze a religią minojską czy egipską (patrz np. W. Burkert, *Greek Religion*, Blackwell 1985, s. 23, 27, 64; J. Bremmer, *Greek Religion*, Oxford 1994, s. 62).

się on na czterech greckich autorów: Fanoklesa⁷, Homera⁸, Palaifatos⁹ i Platona¹⁰. Istnieją jednak spore wątpliwości, czy Orozjusz bezpośrednio znał dzieła tych autorów¹¹. Przede wszystkim nie jest oczywiste, w jakim stopniu ów autor znał grekę oraz czy czytał w tym języku¹². Ponadto św. Hieronim w *Chronicon*, który z całą pewnością był źródłem, z którego korzystał Orozjusz, wymienił Fanoklesa, Palajfatos¹³ i Platona, przytaczając informacje wspomniane przez autora *Historia adversus paganos*. Św. Hieronim w *Chronicon* wielokrotnie powoływał się na Palaifatos¹⁴, wspominając Fryksosa i Helle¹⁵, wynalazki Dedala¹⁴, Bellerofonta i Pegaza¹⁵ oraz Skyllę i Syreny¹⁶. Tymczasem Orozjusz nie tylko nie powołuje się na Palaifatos¹⁷ poza passusem o centaurach oraz Kadmosie i Spartanach¹⁷, ale nic nie wiadomo, aby znał inne rozważania tego autora, które nie są obecne w *Chronicon* św. Hieronima. Palaifatos nie tylko racjonalizował mity, odzierając je z cudowności. Poświęcał też wiele miejsca różnym okropnościom, których Orozjusz szukał w swoich źródłach. Palaifatos polemizował nie tylko z poglądem o romansie Pazyfae z bykiem¹⁸, ale też według niego Sfinks był kobietą-wojowniczką Amazonką¹⁹, Akteon nie został pożarty przez psy, a Artemida nie zamieniła go w jelenia²⁰, konie Diomedesa nie jadły ludzkiego mięsa²¹, Niobe nie została

⁷ Oros. 1, 12, 4.

⁸ Oros. 1, 17, 2.

⁹ Oros. 1, 12, 7; 1, 13, 4. Orozjusz, powołując się na Palaifatos⁹, używa dwóch form jego imienia: Palefates (1, 12, 7) i Palaephatus (1, 13, 4).

¹⁰ Oros. 1, 9, 3.

¹¹ Najważniejsi z komentatorów Orozjusza uważają, że nawiązania do Fanoklesa czy Palaifatos⁹ przepisał on z *Chronicon* św. Hieronima. Patrz: A. Lippold, *Griechisch-makedonische Geschichte bei Orosius*, „Chiron”, 1/1971, s. 443; A. Lippold, *Orosio...*, s. 384-385; A. Cameron, *Greek Mythography in the Roman World*, Oxford 2004, s. 46-48; A.T. Fear, *Orosius: Seven Books of History against Pagans*, Liverpool 2010, s. 62-63.

¹² w czasach Orozjusza znajomość greki na zachodzie cesarstwa przestała być normą wśród osób wykształconych (H. Sivan, *Ausonius of Bordeaux: Genesis of a Gallic Aristocracy*, London–New York 1993, s. 76-77). Orozjusz winił tłumacza za swoją porażkę podczas dysputy z Pelagiuszem w Jerozolimie w 415 roku (Oros. Apol. 6), co sugeruje, że nie czuł się on na tyle pewnie, aby brać udział w dyskusji w tym języku. To jeszcze nie musi oznaczać niemożności czytania po grecku. Być może po prostu nie czuł się pewnie w dysputach teologicznych (Ch. Mörner, *De Orosii vita eiusque Historiarum libris septem adversum paganos*, Berlin 1844, s. 101-104; G. Fink-Errera, *San Agustín y Orosio...*, s. 512). W tym miejscu trudno jednoznacznie wyrokować w tej materii. Z jednej strony są w *Historia adversus paganos* passusy, które ewidentnie wzorowane są na Herodocie. Mogło jednak istnieć jakieś nieznane dziś łacińskie tłumaczenie jego dzieła (M. P. Arnaud-Lindet, *Orose, Histoires contre les paiens*, t. 1, Paris 1990, s. XXVII-XXVIII). Z drugiej strony takich passusów jest raptem kilka i nie można tutaj jednoznacznie wyrokować.

¹³ Hier. Chron. p. 50b-d (Helm).

¹⁴ Hier. Chron. p. 55b-h (Helm).

¹⁵ Hier. Chron. p. 52g-h (Helm).

¹⁶ Hier. Chron. p. 29b-f (Helm).

¹⁷ Orozjusz błędnie powołał się na Spartan zamiast Spartów. Tego błędu nie ma w *Chronicon* św. Hieronima. Zapewne jest to przeinaczenie autora *Historia adversus paganos*. Obie nazwy są bardzo podobne, a nazwa Spartan była bardziej znana. Stąd było łatwo o pomyłkę.

¹⁸ Palaeph. 2.

¹⁹ Palaeph. 4.

²⁰ Palaeph. 6.

²¹ Palaeph. 7.

zamieniona w kamień²², a Kalisto w niedźwiedzia²³, byk nie porwał Europy²⁴, Bellerofont nie zabił chimery, a węża i lwa, pegaz był statkiem²⁵, a Io została zakuta w kajdany jak wściekła krowa, a nie została w nią zamieniona²⁶. Tam gdzie Orozjusz powoływał się na tę samą mityczną postać co Palaifatos, ten ostatni zwracał uwagę na inne elementy mitu. Tak autor *Historia adversus paganos* pisał o Medeji jako morderczyni maleńkich dzieci, a według Palaifatosy była ona wynalazczynią farby do włosów oraz przywracała lepszą kondycję starszym mężczyznom, umieszczając ich w łaźni parowej²⁷. To skłania do przyjęcia hipotezy, że Orozjusz znał pracę Palaifatosy raczej za pośrednictwem *Chronicon* św. Hieronima niż z własnej lektury²⁸. Do podobnych wniosków prowadzi porównanie powoływania się przez Orozjusza i św. Hieronima na Fanoklesa i Platona. Przepisywanie powołań z innych dzieł nie było jednak czymś nadzwyczajnym. Była to powszechna praktyka. Tak na przykład prawdopodobnie wszyscy autorzy, którzy w IV-V wieku przywoływali Fabiusza Piktora i maksymalną liczbę żołnierzy, jakich mogli wystawić Rzymianie, czerpali powołanie z *Ab Urbe condita* Liwiusza. Można mieć też bardzo poważne wątpliwości, czy Orozjusz znał *Iliadę* Homera. Co prawda św. Hieronim nie wspominał tego autora, ale znajomość jego imienia była powszechna i dla osoby wykształconej, jaką był Orozjusz, musiała ona być banalna²⁹. Do tego istniała krótka łacińska parafraza *Iliady* (*Ilias Latina*). Została ona napisana w I wieku przez P. Baebiusa Italicusa. Być może po prostu Orozjusz znał to dzieło.

O ile Orozjusz znał *Chronicon* św. Hieronima, to jedynie część wzmianek o mitologii zawarta w *Historia adversus paganos* mogła mieć tam źródło. Wśród takich wzmianek można wymienić passusy dotyczące: Foroneusa³⁰, zarazy w Etiopii³¹, podboju Indii przez Libera³², małżeństwa między dziećmi Danaosa i Ajgyptosa³³, wypędzenia Steneolasa przez Danaosa³⁴, Tantalą i Pelopsa oraz porwania Ganimedesa przez Tantalą³⁵, wojny Pelopsa z Dardanosem i Trojanami³⁶, opowieści o Perseuszu, Kadmosie, Tebanach i Spartanach (Spartach)³⁷. Na pewno jednak nie był on jedynym źródłem Orozjusza w opowieści o mitologii greckiej. Św. Hieronim milczał o potomkach Edypa, wymienił Hypsipyle z Lemnos, ale nie przytoczył mitu o zamordowaniu mężczyzny przez kobiety³⁸. Nie wspominał albo

²² Palaeph. 8.

²³ Palaeph. 14.

²⁴ Palaeph. 15.

²⁵ Palaeph. 28.

²⁶ Palaeph. 42.

²⁷ Palaeph. 43.

²⁸ A. Lippold, *Orosio...*, s. 384-385; A.T. Fear, op. cit, s. 62-63.

²⁹ A. Lippold, *Griechisch-makedonische Geschichte bei Orosius*, „Chiron”, 1/1971, s. 443.

³⁰ Hier. Chron. p. 30b-i (Helm).

³¹ Hier. Chron. p. 42b-p (Helm).

³² Hier. Chron. p. 52b-h (Helm).

³³ Hier. Chron. p. 45a-a (Helm).

³⁴ Hier. Chron. p. 46b-f (Helm).

³⁵ Hier. Chron. p. 51b-g (Helm).

³⁶ Hier. Chron. p. 53b-f (Helm).

³⁷ Hier. Chron. p. 53b-g (Helm).

³⁸ Hier. Chron. p. 65b-d (Helm).

podał mniej informacji niż Orozjusz, opowiadając o Tereusie, Prokne i Filomeli³⁹, uczcie Tantalą, Edypie i Medei. Wiedza o mitologii Orozjusza z całą pewnością była większa niż to, co napisał św. Hieronim w *Chronicon*.

W niewielkim stopniu Orozjusz inspirował się *Epitome* Justyna. Sam Justyn prawie nie odwoływał się do mitologii. Na pewno autor *Historia adversus paganos* wykorzystał opis Justyna, kiedy przedstawiał dzieje Amazonek⁴⁰. Podobnie obaj autorzy bardzo podobne ukazali potop Deukaliona⁴¹. Tyle że opowieść Orozjusza jest trochę bogatsza w fakty. Wymienił on nazwę góry, na której schronili się uratowani, a tego nie uczynił Justyn. W tym miejscu Orozjusz mógł połączyć dwie opowieści o potopie Deukaliona: jedna pochodziła z *Epitome* Justyna, a druga z innego źródła.

To, co znane jest o źródłach Orozjusza dla opowieści o greckiej mitologii, pokazuje tabela 1.

Tab 1. Prawdopodobne źródła *Historia adversus paganos* Orozjusza w passusach dotyczących mitologii (greckiej)

Miejsce	Wydarzenie	Źródło
1, 7, 1	Wojny prowadzone przez Foroneusa	Hier. Chron. p. 30b-i (Helm).
1, 7, 3	Powódź w Achai	?
1, 9, 1-2	Potop Deukaliona	? Iust 2, 6, 9-11. + Hier. Chron. p. 42b-k (Helm)
1, 9, 3	Według Platona doszło do zarazy w Etiopii	Hier. Chron. p. 42b-p (Helm)
1, 9, 4	Ojciec Liber nasączył krwią ujarzmione Indie	Hier. Chron. p. 52b-h (Helm)
1, 11, 1	Małżeństwo między dziećmi Danaosa i Ajgyptosa. Wypędzenie Steneolasa przez Danaosa	Hier. Chron. p. 45a-a (Helm); Hier. Chron. p. 46b-f (Helm) (?)
1, 11, 3	Kazirodztwo Tereusa, Prokne i Filomeli	?
1, 11, 4	Perseusz przepłynął się z Grecji do Azji	Hier. Chron. p. 52b-c (Helm) ?
1, 12, 4-5	Tantal i Pelops. Tantal porwał Ganimesesa	Hier. Chron. p. 51b-g (Helm)
1, 12, 6	Wojna Pelopsa z Dardanosem i Trojanami	Hier. Chron. p. 53b-f (Helm)
1, 12, 7	Palefatus o Perseuszu, Kadmosie, Tebanach i Spartanach	Hier. Chron. p. 53b-g (Helm)
1, 12, 8	Sromota Lemnijek	?
	Ucieczka Pandiona, króla Ateńczyków	Hier. Chron. p. 55b-g (Helm)
	Nienawiść, nierząd i morderstwa Atreusa i Tyestes	?
1, 12, 9	Edyp, morderca ojca, mąż matki, brat dzieci, własnego ojczyzna. Eteokles i Polinejkes	?
1, 12, 10	Medea	? Ennius, Medea, frg. 103 = Cic., <i>Fat.</i> 15,35 +25
1, 13, 1-2	Spór Kreteńczyków i Ateńczyków. Minotaur	?
1, 13, 3	Lapitowie i Tessalowie. Centaurowie	Hier. Chron. p. 57b-d (Helm)
1, 14-16	Amazonki	Iust. 2, 3-4.
1, 17, 1-3	wojna trojańska	?
1, 18, 1	Eneas	Eneida
1, 18, 2	Kłęska Peloponezyjczyków pokonanych z powodu śmierci Kodrusa	?

³⁹ Hier. Chron. p. 50b-f (Helm).

⁴⁰ M.P. Arnaud-Lindet, op. cit., s. 269.

⁴¹ Iust. . 2, 6, 9-11. Patrz: A. Lippold, *Orosio...*, s. 382; A.T. Fear, op. cit., s. 57.

Niestety ustalenie, jakie były inne potencjalne źródła Orozjusza o mitologii (i Minotaurze) jest praktycznie niemożliwe. Opowiadając o Medei, Orozjusz zacytował zdanie z niezachowanej tragedii Enniusza *Medea*, które przytoczył Cyceron⁴². Mitologia była częścią kultury, a Orozjusz wielokrotnie cytował lub nawiązywał w *Historia adversus paganos* do najważniejszych dzieł łacińskiej literatury klasycznej. Najczęściej cytował Wergiliusza, a poza tym Cycerona, Salustiusza, Siliusa Italicusa, Lukana⁴³. Trzeba zatem z wielką ostrożnością szukać inspiracji Orozjusza. Nie musiał on odwoływać się do jednej pracy. Tak na przykład w kilku passusach w *Historia adversus paganos*, które nie mogły być wzorowane na *Chronicon* św. Hieronima, można się dopatrzeć podobieństwa do opowieści zawartych w *Fabulae* Hyginusa. Potencjalnie mogło to być dla niego źródło w przypadku opowieści o Lemnijkach⁴⁴, Atreusie i Tyestesie⁴⁵, Edypie i jego synach⁴⁶, wojnie trojańskiej⁴⁷ czy Medei⁴⁸. Opowieść o potopie Deukaliona jest jednak u Hyginusa inna. Według autora *Fabulae* dopłynął on do góry Etna, a według *Historia adversus paganos* do Parnasu. Narracja dotycząca tej powodzi u Orozjusza jest bliższa *Metamorfozom* Owidiusza niż *Fabulae* Hyginusa. Według obu tych autorów Deukalion przybył do Parnassu⁴⁹. W tym jednak miejscu trzeba pamiętać, że św. Hieronim nazwał Deukaliona panującym wśród tych, co mieszkali wokół Parnasu⁵⁰. Być może stąd zaczerpnął on informację, której brakuje u Justyna. Potencjalnie *Metamorfozy* Owidiusza mogły być inspiracją dla Orozjusza w opowieściach o Tereusie, Prokne i Filomeli⁵¹. Niestety lakoniczność wzmianek zawartych w *Historia adversus paganos* nie pozwala jednoznacznie uznać, czy te dzieła mogły być inspiracją dla Orozjusza w interesujących mnie passusach. Tak więc, jak widać, trudno wskazać jego źródła dla opowieści o mitologii. W tym miejscu warto przejść do samej opowieści tego autora o Krecie i Minotaurze.

Orozjusz poświęcił bardzo niewiele miejsca Minotaurowi. Tak samo było jednak w przypadku kolejnych mitycznych bohaterów wzmiankowanych w *Historia adversus paganos*. Często jedynie wymieniał ich imiona, nie wyjaśniając związanych z nimi mitów. To pokazuje, że według niego nie wymagały one tłumaczenia, były oczywiste i dobrze znane. To, co łączy te wszystkie opowieści, to brutalność, przelew krwi oraz straszliwe klęski naturalne. Orozjusz wymienił powodzie (w Achai, potop Deukaliona), wojny (podbój Indii przez Libera, najazd Perseusza na Azję, Eteoklesa i Polinejkesa, Amazonki, wojny pomiędzy Kreteńczykami i Ateńczykami, starcia pomiędzy Lapitami i Tessalami, wojnę trojańską) oraz zbrodnie w ramach rodzin, którym często towarzyszyło łamanie norm seksualnych (Danaos i Ajgyptos, i ich dzieci; Tereus, Prokne i Filomela; Lemnijki, Pandion, Atreus i Tyestes, Edyp, Medea). Wybór takich postaci mitologicznych był logiczny i zgodny z deklaracją Orozjusza ze wstępu w *Historia adversus paganos*. Oskarżał on pogan, że zapomnieli o przeszłości

⁴² A.T. Fear, op. cit., s. 63.

⁴³ M.P. Arnaud-Lindet, op. cit., s. XXX.

⁴⁴ Hyg. 15.

⁴⁵ Hyg. 88.

⁴⁶ Hyg. 67.

⁴⁷ Hyg. 91-115.

⁴⁸ Hyg. 25-26.

⁴⁹ Ov. Met. 1, 313-347.

⁵⁰ Hier. Chron. p. 42b-k (Helm).

⁵¹ Ov. Met. 6, 401-674.

albo w ogóle jej nie znali, co prowadziło do negatywnej oceny współczesności⁵². Z tego powodu deklarował, że „skupi się na grozie wojen, czy niosących spustoszenia chorobach, głodzie, budzących trwogę trzęsieniach ziemi, straszliwych powodziach, napawających lękiem wybuchach wulkanów, przeraźliwych uderzeniach piorunów, gradzie, oraz ubolewania godnych, a mających miejsce pośród krewnych morderstwach i nierządzie”⁵³. To służyło tezie, że przeszłość była nie tylko podobnie zła jak czasy, w których żył, ale „tym bardziej okrutna, bo pozbawiona nadziei jaką daje lekarstwo, czyli prawdziwa religia”⁵⁴. W passusie, w którym opowiadał o greckiej mitologii, pisał, że „nie musi wyliczać haniebnych czynów, niewysłowionych nieszczęść, sromoty, nienawiści, nierządu czy morderstw”⁵⁵. Być może z tego powodu Orozjusz nie wspominał o bohaterskich czynach greckich herosów. Opowiadając o greckiej mitologii. Pomiął nie tylko Tezeusza, ale też Heraklesa, Jazona, Dioskurów, Orfeusza czy Bellerofonta⁵⁶. Wymienił Perseusza, ale jedynie jako wodza, który dokonał podboju Persji. Za brak informacji o Tezeuszu nie odpowiadała niewiedza Orozjusza. Co prawda w *Epitome* Justyna Tezeusz był wzmiankowany jedynie w passusie poświęconym Amazonkom⁵⁷, jednak św. Hieronim kilka razy przytaczał jego imię, pisząc o zwycięstwie w zapasach nad Taurosem, co doprowadziło do uwolnienia chłopców ateńskich z rąk Kreteńczyków⁵⁸, porwaniu przez herosa Heleny, która została uwolniona przez jej braci (Dioskurów)⁵⁹, synojkizmu prowadzącego do powstania Aten, ustanowieniu przez niego ostracyzmu i wygnaniu go z tego powodu⁶⁰, opuszczeniu przez niego Aten jako wygnaniec⁶¹. Być może w apologetycznym zapale Orozjusz wołał nie osładzać okrutnej wymowy przytaczanych przez siebie pełnych strasznych czynów historii wspomnieniem pozytywnych bohaterów, którzy choć trochę rozjaśnialiby ów mrok. Niezależnie od tego trzeba jednak zaznaczyć, że usunięcie Tezeusza z historii o Minotaurze było czymś bardzo wyjątkowym, nietypowym i dosyć nowatorskim. Być może stał za tym świadomy wybór Orozjusza, a nie jedynie podążanie za źródłem.

Drugim niezwykłym elementem opowieści o Tezeuszu zawartym w *Historia adversus paganos* jest podkreślanie skali mitycznego konfliktu pomiędzy Ateńczykami a Kreteńczykami, który miał doprowadzić prawie do wyniszczenia obu jego stron. Wśród zachowanych do obecnych czasów dzieł, najwięcej pisali o tej mitycznej wojnie czterej greccy autorzy: Pseudo-Apollodor, Diodor, Pauzaniusz i Plutarch. U Pseudo-Apollodora znajduje się opis działań Minosa, który wyruszył z flotą na Ateny, zdobył Megarę, której król stracił życie

⁵² Oros. Prol. 9.

⁵³ Oros. Prol. 10.

⁵⁴ Oros. Prol. 14.

⁵⁵ Oros. 1, 12, 7-10.

⁵⁶ Co prawda w narracji dotyczącej Amazonek Orozjusz wspominał zarówno Heraklesa i Tezeusza, ale jedynie jako pogromców kobiet-wojowniczek (Oros. 1, 15, 8). Było to związane z rangą nadaną tej opowieści zaczerpniętej z *Epitome* Justyna (2, 4, 6). Amazonki miały być bowiem Scytyjkami, a ten lud był w późnym antyku kojarzony z Gotami. Zapewne to spowodowało, że Orozjusz poświęcił im więcej miejsca niż innym mitom i pozostawił imiona przeciwników Amazonek, z którymi one walczyły.

⁵⁷ Iust. 2, 4, 6.

⁵⁸ Hier. Chron. p. 58b-a (Helm).

⁵⁹ Hier. Chron. p. 58b-b (Helm).

⁶⁰ Hier. Chron. p. 58b-c (Helm). O narracji dotyczącej Tezeusza jako twórcy, a zarazem ofiary ostracyzmu w Atenach patrz: M. Węcowski, *Dylemat więźnia. Ostracyzm ateński i jego pierwotne cele*, Toruń 2018, s. 79, 137.

⁶¹ Hier. Chron. p. 59b-d (Helm).

przez swoją zakochaną w Minosie córkę. Mityczny król Krety nie był w stanie zdobyć Aten, ale w mieście doszło do głodu i wybuchła zaraza, a kiedy nie pomogło złożenie kilku młodych dziewcząt w ofierze, Ateńczycy przyjęli dyktat Minosa⁶². Bardziej lakoniczny był Diodor, który informował czytelników o wypowiedzeniu wojny Atenom przez Minosa z powodu zamordowania jego syna. Ten modlił się też do Zeusa, aby zesłał na Ateny suszę i głód. W efekcie po wysłuchaniu wyroczni Ateńczycy? uznali warunki króla Krety⁶³. Pausaniasz nie daje wykładni opowieści o tej legendarnej wojnie. Po śmierci swojego syna Minos przybył z flotą do Aten i tak długo dręczył prześladowaniem Ateńczyków, że ci zgodzili się na jego warunki⁶⁴. Ponadto opisał on grób mitycznego króla Megary Nizosa zabitego przez Minosa w Atenach⁶⁵. Plutarch opisywał najbardziej znaną wersję wydarzeń, a następnie inne jej warianty. Jego podstawowy opis wojny jest dosyć lakoniczny. Najpierw wspomniał wypowiedzenie wojny Atenom przez Minosa, wyrządzenie mieszkańcom Attyki wielu szkód, do tego doszedł jeszcze nieurodzaj, wybuchła zaraza, wyschły rzeki, co doprowadziło do kapitulacji Aten⁶⁶. Następnie Plutarch przytaczał imiona autorów, którzy wspominali zwycięstwo floty Ateńczyków na Krecie wraz z przybyciem Tezeusza. Według Demona, kiedy Tezeusz odpływał z Krety, doszło do bitwy w porcie, w której zginął strateg Minosa Tauros⁶⁷. Przytaczał on również opowieść o synu Minosa Deukalionie, który budował flotę, ale został zaatakowany przez Ateńczyków. Tezeusz zajął jednak port, następnie jego siły skierowały się na Knossos, u bram labiryntu zabił Deukaliona i jego straż przyboczną⁶⁸. Tak więc w przypadku większości tych opisów nie wspominało, aby owa mityczna wojna była wyczerpująca i niszcząca dla Kreteńczyków. Najczęściej opisy strat Ateńczyków nie były też zbyt konkretne, raczej koncentrowały się na wspomnieniu zarazy i głodu, a nie na działaniach militarnych. Jedynie narracja zawarta u Plutarcha mogłaby być podstawą do snucia opowieści o sporych stratach Kreteńczyków. Co prawda nie przedstawiała ona mitycznej wojny jako niezwykle krwawej, ale najpierw Plutarch pisał o epidemii, głodzie i wojnie w Attyce, a potem o inwazji Ateńczyków na Kretę. Tyle że wyraźnie przedstawiał te ostatnie wzmianki jako alternatywę dla głównej mitycznej opowieści, w której nie ma postaci Minotaura. Trzeba byłoby bardzo nieuważnej lektury *Żywota Tezeusza* Plutarcha, aby na jej podstawie rekonstruować wyniszczający obie strony konflikt. Do tego autorzy, na których się on powołał, ukazując zwycięstwo militarne Ateńczyków nad Kreteńczykami, racjonalizowali opowieść o Minotaurze w dużo większym zakresie, niż jest to w *Historia adversus paganos*. Tak więc w porównaniu z tymi opisami passus zawarty u Orozjusza jest dosyć oryginalny. Oczywiście nic nie wiadomo, aby Orozjusz znał żywot Tezeusza Plutarcha czy prace attydografów opowiadających historię Aten od czasów najdawniejszych (czyli faktycznie mitycznych) i rewidujące tradycyjne wyobrażenia dotyczące przeszłości tego miasta. Zapewne gdzieś indziej trzeba szukać źródeł jego wiedzy o tej mitycznej wojnie. Jest jednak niezwykle trudno wskazać gdzie.

⁶² Apollod. Bibl. 3, 15, 8 (3, 210-213).

⁶³ Diod. 4, 61, 1-3.

⁶⁴ Paus. 1, 27, 10.

⁶⁵ Paus. 1, 19, 4.

⁶⁶ Plu. Thes. 15, 1.

⁶⁷ Plu. Thes. 19, 3.

⁶⁸ Plu. Thes. 19, 9-10.

U Justyna w *Epitome*, które doskonale znał Orozjusz, w ogóle nie podjęto tego tematu. W *Chronicon* św. Hieronima, z którego wielokrotnie Orozjusz korzystał, uzupełniając swoją narrację, wymienia się jedynie igrzyska, które urządził Minos na cześć Androgeosa⁶⁹. Także w pracach mitografów (i innych autorów) ze świata łacińskojęzycznego nie da się odnaleźć takiej wersji wydarzeń. W *Fabulae* Hyginus wskazywał jedynie, że Minos pokonał Ateńczyków, przejął ich dochody oraz zadekretował, że każdego roku powinni wysłać siedmioro swoich dzieci jako pożywienie dla Minotaura⁷⁰. Podobnie jest w przypadku Owidiusza, który w *Metamorfozach* pisał jedynie o pochodzeniu Minotaura i karmieniu go ateńską krwią⁷¹. Brak jest też wzmianek o owej wojnie u tajemniczego mitografa Fulgencjusza⁷². Za to konflikt wspominał inny średniowieczny autor znany jako Mitograf Watykański I (*Mythographicus Vaticanus*, I), u którego w opowieści o Tezeuszu widać nawiązanie do *Bibliotheca* Pseudo-Apollodora⁷³. Oczywiście dzieł tych dwóch ostatnich autorów Orozjusz nie znał, gdyż powstały później, niż on żył, ale pokazują one istnienie w świecie autorów łacińskojęzycznych niezachowanych prac, które mogły być źródłem dla autorów, których prace zachowały się do czasów współczesnych. Niestety z oczywistych względów nic więcej, poza tym, że istniały, o nich nie wiadomo.

Tak więc nie wiadomo, czym inspirował się Orozjusz, opisując straty, jakie były związane z wojną między Kreteńczykami a Ateńczykami, która doprowadziła do wysłania przez Ateńczyków Minosowi młodych, którzy następnie byli wtrąceni do labiryntu na pożarcie Minotaurowi. Z tego powodu nie wiadomo, w jakim stopniu Orozjusz był wierny swojemu nieznanemu dziś źródłu. Nie można z oczywistych względów powiedzieć, czy w tym miejscu wiernie przytoczył narrację, czy ją zmodyfikował. W każdym razie taka wersja wydarzeń, jaka występuje u Orozjusza, jest zgodna z jego wizją przeszłości, wskazywaniem, że była niemniej burzliwa niż czasy, w których żył. Wskazując, że wojna pomiędzy Kretą a Atenami przyniosła straszliwe straty po obu stronach, Orozjusz mógł pokazać, że dawne czasy były brutalniejsze niż jemu współczesne.

Dużo problemu sprawia też ostatnia kwestia. Nie dziwi nazwanie Minotaura uczłowieczonym potworem. W greckiej literaturze był on najczęściej przedstawiony jako bestia posiadająca ludzkie ciało oraz głowę byka. Opowieść mityczna o Minotaurze składała się z kilku elementów: obrażenie bogów przez Minosa, który nie złożył pięknego byka w ofierze, afekt

⁶⁹ Hier. Chron. p. 58b-a (Helm).

⁷⁰ Hyg. 41.

⁷¹ Ov. Met. 8, 171.

⁷² Tłumaczenie dzieła Fulgencjusza oraz komentarz patrz: L.G. Whitbread, *Fulgentius the Mythographer*, Columbia 1971; G. Hays, *The Date and Identity of the Mythographer Fulgentius*, „The Journal of Medieval Latin”, 13/2003, s. 163-252. Fulgencjusz prawdopodobnie działał dopiero w połowie VI wieku. Długo identyfikowano go z biskupem Ruspe, dziś jest to raczej odrzucane. Można zauważyć podobieństwo pomiędzy dziełami Fulgencjusza a Kornutusa, których łączyła alegoryczna interpretacja mitów pogańskich (T. Mojsik, *Apollodor, Biblioteka opowieści mitycznych*, Wrocław 2018, s. 65). O Kornatusie patrz: G. Boys-Stones, *L. Annaeus Cornutus: Greek theology, fragments, and testimonia*, Atlanta 2018, s. 1-40.

⁷³ *Mythographicus Vaticanus*, I, 43. Autor tego dzieła znał na pewno komentarze Serwiusza, scholia do Stacjusza, prace Owidiusza. Ponadto wzmiankował też dzieło Orozjusza (*Mythographicus Vaticanus*, I, 215. Patrz: J. Chance, *Medieval Mythography: From Roman North Africa to the School of Chartres, A.D. 433-1177*, Gainesville 1994, s. 162). Opowieść o Minotaurze i Tezeuszu zawarta w tym średniowiecznym dziele jest obszerniejsza niż Orozjusza, z całą pewnością autor owego dzieła korzystał też z innych dzieł, wspominając te postacie. O tym dziele (a raczej trzech dziełach, które określa się wspólnie jako Mitografowie Watykańscy) patrz: R.E. Pepin, *The Vatican Mythographers*, New York 2008, s. 1-12.

jego małżonki Pazyfae do tego zwierzęcia, zaprojektowanie przez Dedala sztucznej krowy, która umożliwiła królowej spełnienie swoich chuci, poczęcie Minotaura przez królową i jego narodziny, zamknięcie potwora w labiryncie, wspomnianą wojnę Aten z Kretą, wysyłanie przez Ateńczyków siedmiu młodzieńców i siedmiu dziewcząt, uwięzienie ich w labiryncie, zabijanie ich przez Minotaura oraz zabicie Minotaura przez Tezeusza. Pełną opowieść mityczną przytaczało kilku autorów (na przykład Diodor, Plutarch, Pseudo-Apollodor czy Filostratos)⁷⁴. Inni pisarze odwołali się jedynie do opowieści o Minotaurze bez szczegółowego przedstawiania opowieści. Była ona dobrze znana wyedukowanym czytelnikom, zapewne autorzy uważali, że nie ma potrzeby jej omawiać⁷⁵.

Wraz z umiłowaniem kultury helleńskiej Rzymianie poznali też opowieść o tym potworze. Dobrze to pokazuje przykład Cycerona, który, wspominając polityków Gaiusa Calvisiusa Sabinusa i Titusa Statiliusa Taurusa, zażartował, nawiązując do Minotaura⁷⁶. Nazwisko tego drugiego wodza (taurus, czyli byk) nadawało się do takich gier słownych. W dziełach łacińskich dominowało tradycyjne opisywanie Minotaura jako bestii, która była hybrydą człowieka z bykiem. Taki opis tej mitycznej istoty znajduje się u autorów z czasów cesarstwa: Owidiusza⁷⁷, Wergiliusza⁷⁸, Propercjusza⁷⁹, Seneki⁸⁰, Hyginusa⁸¹ oraz Stacjusz⁸².

Oczywiście zdarzali się autorzy, którzy próbowali racjonalizować opowieść o Minotaurze. W przytoczonym przez Plutarcha świadectwie żyjącego w V lub IV wieku p.n.e. Kleidemosia o wojnie między Minosem a Tezeuszem Minotaur nie został wymieniony. Zamiast tego wspominał on syna Minosa Deukaliona, który miał zostać zabity przez Tezeusza u bram Labiryntu. Plutarch określił tę wersję opowieści osobliwą i dziwną⁸³. Następny attydograf żyjący w IV/III wieku p.n.e. Demon wymienił stratega Minosa Taurosa, który zginął podczas bitwy w porcie. Co prawda nie zaprzeczał on istnieniu Minotaura, ale można przyjąć, że zapewne

⁷⁴ Minotaur jest poświęcony w *Katalogu Kobiet (Gunaikôn Katálogos)* Hezjoda. Najstarsze znane przedstawienia ikonograficzne tego potwora pochodzą z VII wieku p.n.e. Patrz: H.J. Walker, op. cit., s. 16; L. Trzcionkowski, K. Korus, *Plutarch. Żywoty równoległe*, t. 1. Warszawa 2004, s. 93. Minotaur był opisywany jako pół człowiek, pół byk u Diodora Sycylijskiego (Diod. 4, 61, 4; 4, 77, 1), Plutarcha (Plu. Thes. 15, 2) i Pseudo-Apollodora (Apollod. Bibl. 3, 11), oraz Filostratos (Philostr. Imag. 1, 16).

⁷⁵ Patrz: Callim. Hymn. 4, 311; Apollod. Epit. 1, 7; Str. 10; 4, 8; Plu. Thes. 17, 4; 19, 1; Philostr. V.A. 4, 34.

⁷⁶ Cic. Fam. 12.25.1. Patrz: M. Larsen, *Statilius Taurus, the Minotaur, and the Conspiracy of Catiline*, „Klio”, 100/2018, s. 224-241.

⁷⁷ Ov. Met. 8, 130; Ov. Her. 2, 67; 10, 99; Ov. Tr. 4, 7, 11-20. Patrz: J.S. Rusten, *Ovid, Empedocles and the Minotaur*, „The American Journal of Philology”, 103/1982, s. 332-333; E. Fantham, *Rhetoric and Ovid's Poetry*, w: *A companion to Ovid*, opr. P.E. Knox, Blackwell 2009, s. 29.

⁷⁸ Verg. Aen. 6, 24. Patrz: J.W. Zarker, *Aeneas and Theseus in "Aeneid" 6*, „The Classical Journal”, 62/1967, s. 220-226; P.A. Miller, *The Minotaur within: Fire, the Labyrinth, and Strategies of Containment in Aeneid 5 and 6*, „Classical Philology”, 90/1995, s. 225-240.

⁷⁹ Prop. 4, 4.

⁸⁰ Sen. Herc. 121; Sen. Phaed. 647; 687; 1170.

⁸¹ Hyg. 40-43.

⁸² Stat. Theb. 12, 665-676. Patrz: S.M. Braud, *Ending epic: Statius, Theseus and a merciful release*, „Proceedings of the Cambridge Philological Society”, 42/1996, s. 1-23; A. Sacerdoti, *Seneca's Phaedra and the last book of Statius' Thebaid: Properate, Verendi Cecropidae*, „Phoenix”, 62/2007, s. 281-289; N. Coffee, *Statius' Theseus: Martial or Merciful?*, „Classical Philology”, 104/2009, s. 221-228.

⁸³ Plu. Thes. 19, 8-10. Patrz: Ph. Harding, *The Story of Athens: The Fragments of the Local Chronicles of Attika*, London 2008, s. 59-60. O Kleidemosie patrz: J. McInerney, *Politicizing the Past: The "Athlis" of Kleidemos*, „Classical Antiquity”, 13/1994, s. 17-37.

strateg Tauros był zracjonalizowanym i uczłowieczonym Minotaurem⁸⁴. Wprost polemizował z opowieścią o Minotaurze Filochoros, który żył w IV/III wieku p.n.e.⁸⁵ Racjonalizował on prawie każdy element opowieści o Tezeuszu⁸⁶. Zaprzeczał wielu elementom mitycznej opowieści o Minotaurze. Według niego Labirynt był jedynie zwykłym więzieniem, Minos urządził zawody gimnastyczne na cześć Abdrogeosa, zaś zwycięzcy otrzymywali dzieci przetrzymywane w więzieniu, czyli w Labiryncie. W pierwszych zawodach wygrał strateg o imieniu Tauros (czyli byk)⁸⁷. Opowiadając o ucieczce Tezeusza z Krety, Plutarch wrócił do świadectwa Filochorosa. Otóż wszyscy byli przeświadczeni, że Tauros ponownie wygra zawody w zapasach. Ów Kreteńczyk miał budzić niechęć, a do tego kłamliwie oskarżano go o romans z Pazyfae. Zazdrosny o żonę Minos ogłosił zawody, w których Tezeusz pokonał Taurosa⁸⁸. Prawdopodobnie także Arystoteles pomijał postać Minotaura, opowiadając o Minosie. Według Plutarcha Arystoteles w ustroju politycznym Bottów miał podobno opowiadać, jak do króla Krety Ateńczycy musieli wysłać dzieci. Nie były one wysyłane do Labiryntu, gdzie zabijał je Minotaur, a pracowały na rzecz kreteńskiego monarchy na Krecie jako najemnicy i dożywały tam starości⁸⁹. Ponadto Pauzaniusz nie był pewien, czy Minotaur był potworem. Wspominał o posągu na Akropolu w Atenach, który przedstawiał walkę Tezeusza z Minotaurem, człowiekiem lub dziką bestią⁹⁰.

Autorem, który polemizował z mitem o Minotaurze, był też Palaifatos, który prawdopodobnie żył w połowie IV wieku⁹¹. Zwracał on uwagę, że nie sposób sobie wyobrazić, aby zwierzę zakochało się w przedstawicielce innego gatunku. Omawiał techniczne kwestie niemożliwości intymnego pożycia między kobietą a bykiem, albo urodzenia przez nią rogatego dziecka. Według niego Minos zaczął chorować, co uniemożliwiło mu zostanie ojcem. Jego żona Pazyfae zakochała się w młodzieńcu o imieniu Tauros (czyli byk), czego efektem były narodziny dziecka. Minos nie zdecydował się uśmiercić chłopca, który był bratem jego synów. Odesłał go do pasterza, aby został niewolnikiem. Kiedy jednak dorósł, zbuntował się. Został uwięziony. Kiedy zaś Minos chciał kogoś ukarać, to wrzucano go do uwięzionego, a ten więźniów uśmiercał. Taki los miał spotkać Tezeusza. W tym jednak zakochała się Ariadna i dostarczyła mu miecz, którym zabił syna Pazyfae⁹². Palaifatos nie wspominał wprost wojny Aten z Kretą, skupił się na samym Minotaurze. Jego racjonalizacja mitu o potworze jest trochę inna niż u Kleidemosa, Demona czy Filochorosa. Jeszcze bardziej

⁸⁴ Plu. Thes. 19, 3. Patrz: Ph. Harding, op. cit., s. 60.

⁸⁵ Ph. Harding, op. cit., s. 60-61. O Filochoriosie patrz: L. Pearson, *The Local Historians of Attica*, Philadelphia 1942, s. 105-135; V. Costa, *Filocoloro di Atene*, t. 1: *Testimonianze e frammenti dell'Atthis*, Tivoli 2007.

⁸⁶ Ph. Harding, op. cit., s. 61.

⁸⁷ Plu. Thes. 16, 1. Patrz: G. Hawes, *Rationalizing Myth in Antiquity*, Oxford 2014, s. 47, 161. Opowieść znajdująca się u Filochorosa wspomniana była też u Synkellosa. Przytoczył on opowieść znaną z tradycji dotyczącej Minotaura, po czym opowiedział o strategu Taurosie, który z natury był dzikim i nieuprzejmym człowiekiem (Sync, s. 308-309).

⁸⁸ Plu. Thes. 19, 4-7. Patrz: G. Hawes, op. cit., s. 163.

⁸⁹ Plu. Thes. 16, 2.

⁹⁰ Paus. 1, 24, 1. Patrz: G. Hawes, op. cit., s. 219-222.

⁹¹ O Palaifatosie patrz: G.F. Osmun, *Palaephatus. Pragmatic Mythographer*, „The Classical Journal”, 52/1956, s. 131-137; K. Brodersen, „Das aber ist eine Lüge!” – Zur rationalistischen Mythenkritik des Palaiphatos, w: *Griechische Mythologie und frühes Christentum*, opr. R. von Haehling, Darmstadt 2005, s. 44-57; C.A. Gibson, *Palaephatus and the progymnasmata*, „Byzantinische Zeitschrift”, 105/2012, s. 85-92; G. Hawes, op. cit., s. 37-91; R.M. van den Berg, *Palaephatus on óνοματα, λόγοι, and έργα*, „Mnemosyne”, 70/2017, s. 308-315.

⁹² Palaeph. 2.

skrótowa jest wersja kolejnego mitografa-racjonalizatora Heraklita⁹³. Także ten zaprzeczał, że Pazyfae zakochała się w byku. Według niego zapłonęła ona uczuciem do miejscowego mężczyzny, który nazywał się Tauros. Zaszła w ciążę i urodziła syna podobnego do Taurosa. Dlatego nazywano go Minotaurem⁹⁴. Podobieństwo passusu Palaifatosy i Heraklita może sugerować korzystanie przez tego drugiego z dzieła pierwszego⁹⁵.

O ile wśród autorów greckich można się spotkać z racjonalizacją opowieści o Minotaurze, to w zachowanej do czasów współczesnych literaturze łacińskiej jest ona bardzo rzadka. Tak czynił św. Hieronim w *Chronicon*. Powołał się on na Filochorosa, który w drugiej księdze *Atthis* miał opowiadać o Minotaurze, który był nauczycielem Minosa imieniem Taurus, nieludzkim i okrutnym. Kiedy Minos zorganizował zawody po śmierci Androgeosa, oferując w nagrodę ateńskich chłopców, to właśnie on pokonał wszystkich innych. W końcu został pokonany przez Tezeusza w zapasach, w wyniku czego ateńscy chłopcy zostali uwolnieni. Św. Hieronim powołał się w tej opowieści na ateńskiego attydografa. Poza św. Hieronimem i Orozjuszem jeszcze Serwiusz wspominał opowieść o Minotaurze jako *fabula* (bajka, opowieść), a nie jako *historia* (jak na przykład opowieść o Fedrze), co pokazuje że nie traktował jej na serio⁹⁶. Powstaje pytanie, co mogło być źródłem dla sceptycyzmu Orozjusza. Racjonalizatorskie podejście do opowieści o Minotaurze można znaleźć u średniowiecznego Mitografa Watykańskiego (*Mythographicus Vaticanus* I). Według tego tajemniczego autora Pazyfae zakochała się w Taurosie, który był współpracownikiem Minosa. Królowa urodziła dwóch synów: jednego Minosowi, a drugiego Taurusowi, i dlatego mówiło się, że urodziła Minotaura⁹⁷. Co ciekawe, jego wersja opowieści jest najbliższa tej znanej z dzieła Palaifatosy. Nie jest z nią jednak identyczna. O ile Mitograf Watykański (*Mythographicus Vaticanus* I) jest dużo późniejszy niż Orozjusz, to pokazuje że w średniowieczu w świecie łacińskim wiedza o mitologii greckiej wykraczała poza znane prace. Zapewne to samo można powiedzieć o późnym antyku.

Niezależnie od tych rozważań, jedno jest pewne. Opowiadając o Minotaurze, Orozjusz nie opierał się na *Chronicon* św. Hieronima, którego przekaz był wzorowany na zrationalizowanej opowieści Fanoklesa. Passus zawarty w *Historia adversus paganos* nie zawiera elementów obecnych w tej narracji. Obie są zupełnie inne. To samo można powiedzieć, porównując przekaz Orozjusza i Palaifatosy. U Justyna Minotaur nie jest wspomniany. Tak więc z prac, które znał Orozjusz (*Chronicon* Hieronima i *Epitome* Justyna), oraz powoływał się, choć pewnie nie znał bezpośrednio (Palaifatosy), żadna z nich nie była jego źródłem w tej kwestii. Także szukanie innych potencjalnych łacińskich źródeł nie przynosi pozytywnego efektu. Można wykluczyć wzorowanie się przez Orozjusza na Hyginusie⁹⁸ i Owidiuszu⁹⁹. Historia Minotaura opowiedziana przez tych dwóch autorów była jak najbardziej tradycyjna. Minotaur

⁹³ Heraklit żył prawdopodobnie w II wieku. O nim i jego dziele (oraz tekst i tłumaczenie z komentarzem do Peri Ariston) patrz: J. Stern, *Heraclitus the Paradoxographer: Περὶ Ἀπίστον, 'On Unbelievable Tales'*, „Transactions of the American Philological Association”, 133./2003, s. 51-97.

⁹⁴ Heraklit 7.

⁹⁵ J. Stern, op. cit., s. 76-77.

⁹⁶ Servius, Aen. 6, 14. Patrz: J. Stern, op. cit., s. 76-77; A. Cameron, *Greek Mythography in the Roman World*, Oxford 2004, s. 187.

⁹⁷ *Mythographicus Vaticanus*, 1, 43.

⁹⁸ Hyg. 40-42.

⁹⁹ Ov. Met. 8, 152-182.

był w niej po prostu potworem. Nie wiadomo, czy z tych źródeł Orozjusz czerpał informację o mitologii i Minotaurze. Jego narracja różni się od tych źródeł trzema wspomnianymi na początku mojego tekstu faktami: powątpiewanie w fizyczną potworność Minotaura, brak postaci Tezeusza i podkreślanie strat wynikłych z wojny Ateńczyków z Kreteńczykami.

W tej sytuacji istnieje kilka możliwości. Po pierwsze, Orozjusz znał jakąś racjonalizującą napisaną po łacinie pracę dotyczącą mitów greckich, która nie zachowała się i to ona była jego źródłem. Po drugie, znał on ze szkoły tradycyjne opowieści o mitach i o Minotaurze (na przykład autorstwa Owidiusza czy Hyginusa), ale częściowo je zmienił, wybierając z nich przede wszystkim informację o wojnie ateńsko-kreteńskiej, która zawsze odgrywała rolę trzeciorzędną, nie uwzględnił samego ateńskiego herosa oraz wątpił w historyczność bajkowej opowieści o potworze. Niestety nie ma przesłanek, które pozwoliłyby jednoznacznie wybrać jedną z tych dwóch opcji. Obie są równie prawdopodobne.

Orozjusz wybierał z *Chronicon* opowieści racjonalizujące mitologię. Tak było w przypadku centaurów, które tłumaczył jako jazdę tessalską błędnie utożsamioną przez Lapidów z pół-ludźmi i pół-końmi¹⁰⁰, albo polemizował z mitem o Ganimesedzie, twierdząc, że król Lewicz został porwany przez króla Frygów Tantała, a nie Jowisza¹⁰¹. Za Justynem uznał, że Deukalion został nazwany odnowicielem rodzaju ludzkiego, gdyż przyjął uciekinierów, którzy schronili się przed powodzią w paśmie górskim Parnasu¹⁰². Za to prawdopodobnie Orozjusz sam przetworzył mit o Faetonie, za którym według niego stał długotrwały i uciążliwy upał¹⁰³.

Warto też zwrócić uwagę na różnice między narracją o mitach św. Hieronima i Orozjusza. Tak jak już wspomniałem autor *Historia adversus paganos*, pominął greckich herosów. Na tym jednak różnice się nie kończyły. Św. Hieronim za Euzebiuszem z Cezarei, a ten za wcześniejszymi autorami kronik, wspominał o pochodzeniu bohaterów od bogów. Autor kroniki wspominał rywalizację Minerwy i Neptuna o Ateny, boginię Demeter, romanse Jowisza z Io, Io Młodsza, Kallisto, Europą. Według niego Erichonios był synem Minerwy i Wulkana, a Buzyrys dzieckiem Neptuna. Żadnej z tych opowieści nie ma u Orozjusza. To prawda, że wymienił Buzyrysa, ale nie wspominał, kto był jego mitologicznym ojcem. Nie wspominał kochanek Jowisza i poczętych przez nie dzieci. Wymienił tylko jednego pogańskiego boga Libera, ale jako zdobywcę Indii. Orozjusz podkreślał, że nasączył on krwią zdobyte Indie, wypełnił je mordami, skalął pożądliwościami. Do tego św. Hieronim pisał o dwóch Liberach oraz wspominał grób jednego z nich w Delfach¹⁰⁴, więc Orozjusz mógł nie utożsamiać go z pogańskim bogiem. Można więc odnieść wrażenie, że Orozjusz świadomie unikał konotacji pogańskich. Oczywiście jest to poszlaka, a nie dowód, że Orozjusz sam zracjonalizował opowieść, którą znał ze szkolnych lektur.

Dosyć łatwo dociec, czemu Orozjusz w ten sposób pisał o mitach. Był on chrześcijaninem i z oczywistych powodów traktował mitologię jako bajkę, odrzucał jej irracjonalne

¹⁰⁰ Oros. 1, 13, 4.

¹⁰¹ Oros. 1, 12, 4-5.

¹⁰² Oros. 1, 9, 1-2.

¹⁰³ Oros. 1, 10, 19.

¹⁰⁴ Źródła dotyczące grobu Dionizosa patrz: M. Winiarczyk, *Euhemer z Messeny. Życie i dzieło Święta Historia*, Wrocław 2012, s. 173.

elementy¹⁰⁵. Przytoczenie tych historii służyło względem apologetycznym, pokazywało okrucieństwo czasów przed narodzeniem Chrystusa. Orozjuszowi bliżej było do tradycyjnych opisów mitów o Minotaurze niż pogańskich prac racjonalizujących mit. To może wskazywać, że sam zracjonalizował tę opowieść. Zapewne usunął z niej postać Tezeusza, gdyż postać bohatera zabijającego potwora, a więc przywracającego porządek społeczny, nie był mu potrzebny w dyskursie, w którym podkreślał straszliwość dawnych czasów. Ważna była potworność, którą uosabiał syn Pazyfae. To oczywiście jest jedynie przypuszczenie. Nie można wykluczyć istnienia niezachowanych łacińskich prac, które odzierały opowieść o synu Minosa z nadnaturalnego wymiaru, a zarazem były bliskie tradycyjnej wizji mitu. W świetle moich rozważań Orozjusz jawi się jako autor myślący i analizujący swoje źródła, zastanawiający się nad sensem historii, a nie jedynie kopista wzorujący się na poprzednikach.

Bibliografia

Źródła

- Apollodor, *Bibliotheca*, wyd. J.G. Frazier, London–N. York 1921, „The Loeb Classical Library” (cyt. Apollod. Bibl.).
- Apollodor, *Epitome*, wyd. J.G. Frazier, London–N. York 1921, „The Loeb Classical Library” (cyt. Apollod. Epit.).
- Cyceron, *Epistulae ad familiares*, wyd. D.R. Shackleton Bailey, Stuttgart 1988, „Bibliotheca Teubneriana” (cyt. Cic. Fam.).
- Cyceron, *De Fato*, wyd. W. Ax, Leipzig 1938, „Bibliotheca Teubneriana” (cyt. Cic. Fat.).
- Diodor, *Bibliotheca historica*, wyd. F. Vogel, C.Th. Fischer, Leipzig 1964-1969, „Bibliotheca Teubneriana” (cyt. Diod.).
- Filostrotos, *Imagines*, wyd. Otto Schönberger, Würzburg 2004 (cyt. Philostr. Imag.).
- Filostratos, *Vita Apollonii*, wyd. V. Mumprecht, Berlin 2014 (cyt. Philostr. V.A.).
- Heraklit, *De incredibilibus*, wyd. J. Stern, „Heraclitus the Paradoxographer: Περὶ Ἀπίστων, ‘On Unbelievable Tales’”, „Transactions of the American Philological Association”, 133/2003, s. 51-97 (cyt. Heraklit).
- Hieronim św., *Chronikoi kanones*, wyd. R. Helm, Berlin 1913-1916, „Eusebius Werke”, t. 7, cz. 1-2, „Die Griechischen Christlichen Schriftsteller der Ersten Jahrhunderte”, t. 47 (cyt. Hier. Chron.).
- Hyginus, *Fabulae*, wyd. P. Marshall, Leipzig 2002, „Bibliotheca Teubneriana” (cyt. Hyg.).
- Justyn, *Epitome*, wyd. F. Rühl, Leipzig 1886, „Bibliotheca Teubneriana” (cyt. Iust.).
- Kalimach, *Hymni et epigrammata*, wyd. R. Pfeiffer, Oxford 1953 (cyt. Callim. Hymn.).
- Mitograf Watykański I-III, wyd. R.E. Pepin, N. York 2008 (cyt. *Mythographicus Vaticanus*).
- Orozjusz, *Historia adversus paganos*, wyd. C. Zangemeister, Leipzig 1882, „Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum”, t. 5; M.P. Arnaud-Lindet, *Histoire contre les paiens*, Paris 1991, „Les Belles Lettres” (cyt. Oros.).

¹⁰⁵ Religia grecka była religią tradycyjną, kultu, a nie wiary, nie posiadającą świętych ksiąg. Z jednej strony mity objaśniały świat, tworzyły wspólnotowość oraz wyjaśniały powstanie rytuałów. Z drugiej nie miały jednej kanonicznej wersji, a poeci dosyć swobodnie zmieniali ich treść, dodawali lub pomijali jej części. Mitami były opowieści opowiadane przez piastunki dzieciom, gościły w dziełach literatury wyższej. Według P. Veyne’a mit znajdował się poza kategoriami prawdy i fałszu, był elementem tożsamości, a różne warianty nie stanowiły problemu. Grecy poznawali literaturę na opowieściach dotyczących mitów, były więc one ważnym elementem ich kultury. Zob. P. Veyne, *Les Grecs ont-ils cru à leurs mythes? Essai sur l’imagination constituante*, Paris 1983; W. Lengauer, *Religijność starożytnych Greków*, Warszawa 1994, s. 11-43; T. Mojsik, *Apollodor, Biblioteka opowieści mitycznych*, Wrocław 2018, s. 27-50.

- Orozjusz, *Liber apologeticus*, wyd. C. Zangemeister, Leipzig 1882, „Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum”, t. 5.
- Owidiusz, *Heroides*, wyd. H. Dörrie, Berlin–New York 1971 (cyt. Ov. Her.).
- Owidiusz, *Metamorphoses*, wyd. W.S. Anderson, Berlin 1998 (cyt. Ov. Met.).
- Owidiusz, *Tristia*, wyd. J.B. Hall, Stuttgart-Leipzig 1995, „Bibliotheca Teubneriana” (cyt. Ov. Tr.).
- Palaifatos, *De incredibilibus*, wyd. N. Festa, Leipzig 1902, „Bibliotheca Teubneriana” (cyt. Palaeph.).
- Pauzanasz, *Periēgēsis (Graeciae descriptio)*, wyd. M.H. da Rocha-Pereira, Leipzig 1973-1981, „Bibliotheca Teubneriana” (cyt. Paus.).
- Plutarch, *Vitae parallelae, Theseus*, wyd. K. Ziegler, Leipzig 1960, „Bibliotheca Teubneriana” (cyt. Plu. Thes.).
- Propercjusz, *Elegies*, wyd. E. Baehrens, Leipzig 1880, „Bibliotheca Teubneriana” (cyt. Prop.).
- Seneka, *Hercules Furens*, wyd. Th. von Thomann, Zurich 1978 (cyt. Sen. Herc.).
- Seneka, *Phaedra*, wyd. Th. von Thomann, Zurich 1978 (cyt. Sen. Phaed.).
- Serwiusz, wyd. G.Ch. Thilo, H. Hagen, „Bibliotheca Teubneriana” Leipzig 1881-1902 (cyt. Serv. Aen.).
- Stacjusz, wyd. A. von Klotz, Leipzig 1908, „Bibliotheca Teubneriana” (cyt. Stat. Theb.).
- Strabon, *Geographica hypomnemata*, wyd. S. Radt, Göttingen 2002-2011 (cyt. Str.).
- Syncellos, *Chronicon*, wyd. A.A. Mosshammer, Leipzig 1986 (cyt. Sync.).
- Wergiliusz, *Aeneis*, wyd. R.A. B. Mynors, Oxford 1969 (cyt. Verg. Aen.).

Opracowania

- Alonso Nuñez J.M., *La metodología histórica de Paulo Orosio*, „Helmántica”, 136-138/1994, s. 373-379.
- Arnaud-Lindet M.-P., *Orose, Histoires contre les païens*, t. 1, Paris 1990.
- Berg van den R.M., *Palaephatus on óvóματα, λόγοι, and ἔργα*, „Mnemosyne”, 70, 2017, s. 308-315.
- Boys-Stones G., *L. Annaeus Cornutus. Greek theology, fragments, and testimonia*, Atlanta 2018.
- Braud S.M., *Ending epic: Statius, Theseus and a merciful release*, „Proceedings of the Cambridge Philological Society”, 42/1996, s. 1-23.
- Bremmer J., *Greek Religion*, Oxford 1994.
- Brodersen K., „Das aber ist eine Lüge!“ – *Zur rationalistischen Mythenkritik des Palaiphatos*, w: *Griechische Mythologie und frühes Christentum*, opr. R. von Haehling, Darmstadt 2005, s. 44-57.
- Brommer K., *Theseus*, Darmstadt 1982.
- Burkert W., *Greek Religion*, Blackwell 1985.
- Calame C., *Thésée et l’Imaginaire athénien*, Lausanne 1990.
- Cameron A., *Greek Mythography in the Roman World*, Oxford 2004.
- Chance J., *Medieval Mythography: From Roman North Africa to the School of Chartres, A.D. 433-1177*, Gainesville 1994.
- Cobet J., *Orosius. Weltgeschichte: Tradition und Konstruktion*, „Hermes”, 137/2009, s. 60-92.
- Coffee N., *Statius’ Theseus: Martial or Merciful?*, „Classical Philology”, 104/2009, s. 221-228.
- Corsini E., *Introduzione alle «Storie» di Orosio*, Torino 1968.
- Costa V., *Filocolo di Atene*, t. 1: *Testimonianze e frammenti dell’Atthis*, Tivoli 2007.
- Davie J.N., *Theseus the King in Fifth-Century Athens*, „Greece & Rome”, 29/1982, s. 25-34.
- Dowden K., *The Uses of Greek Mythology*, London–N. York 1992.
- Fabbrini F., *Paolo Orosio: uno storico*, Roma 1979.
- Fantham E., *Rhetoric and Ovid’s Poetry*, w: *A companion to Ovid*, opr. P.E. Knox, Blackwell 2009, s. 26-44.
- Fear A.T., *Orosius, Seven Books of History Against the Pagans*, Liverpool 2010.
- Fink G., *Paul Orose et sa conception de l’Histoire*, Paris 1951.
- Fink-Errera G., *San Agustín y Orosio. Esquema para un estudio de las fuentes del De civitate Dei*, „Ciudad de Dios: Revista Agustiniana”, 167/1954, s. 455-549.
- Goetz H.W., *Die Geschichtstheologie des Orosius*, Darmstadt 1980.

- Goetz H.W., *Orosius und die Barbaren*, „Historia”, 29/1980, s. 356-376.
- Gibson C.A., *Palaephatus and the progymnasmata*, „Byzantinische Zeitschrift”, 105/2012, s. 85-92.
- Graves R., *Mity greckie*, tłum. H. Krzeczkowski, Warszawa 1992.
- Harding Ph., *The Story of Athens: The Fragments of the Local Chronicles of Attika*, London 2008.
- Hawes G., *Rationalizing Myth in Antiquity*, Oxford 2014.
- Hays G., *The Date and Identity of the Mythographer Fulgentius*, „The Journal of Medieval Latin”, 13/2003, s. 163-252.
- Herter H., *Theseus der Athener*, „Rheinisches Museum”, 88/1939, s. 244-326.
- Lacroix B., *Orose et ses idées*, Paris 1965.
- Lagarrigue G., *Orose, Histoires (contre les païens). Considérations sur la valeur rhétorique de l'ouvrage*, „Pallas”, 48/1998, s. 157-171.
- Larsen M., *Statilius Taurus, the Minotaur, and the Conspiracy of Catiline*, „Klio”, 100/2018, s. 224-241.
- Lengauer W., *Religijność starożytnych Greków*, Warszawa 1994.
- Lippold A., *Griechisch-makedonische Geschichte bei Orosius*, „Chiron”, 1/1971, s. 437-455.
- Lippold A., *Orosio: Le Storie contro i pagani. Volume I (Libri I-IV)*, Roma 1976.
- Lippold A., *Orosius, christlicher Apologet und römischer Bürger*, „Philologus”, 113/1969, s. 92-105.
- McInerney J., *Politicizing the Past: The “Atthis” of Kleidemos*, „Classical Antiquity”, 13/1994, s. 17-37.
- Miller P.A., *The Minotaur within: Fire, the Labyrinth, and Strategies of Containment in Aeneid 5 and 6*, „Classical Philology”, 90/1995, s. 225-240.
- Mills S., *Theseus, Tragedy and the Athenian Empire*, Oxford 1997.
- Mojsik T., *Apollodor, Biblioteka opowieści mitycznych*, Wrocław 2018.
- Mörner Ch., *De Orosii vita eiusque Historiarum libris septem adversum paganos*, Berlin 1844.
- Nuffelen van P., *Orosius and the rhetoric of history*, Oxford 2012.
- Obrycki K., *Życie i działalność literacka Orozjusza*, „Vox Patrum”, 7/1987, z. 12-13, s. 307-324.
- Osmun G.F., *Palaephatus. Pragmatic Mythographer*, „The Classical Journal”, 52/1956, s. 131-137.
- Pearson L., *The Local Historians of Attica*, Philadelphia 1942.
- Pepin R.E., *The Vatican Mythographers*, New York 2008.
- Rodrigues N.S., *Paulo Orósio e o património mitológico da antiguidade clássica*, „Lusitania Sacra”, 2/1998, s. 17-54.
- Rusten J., *Ovid, Empedocles and the Minotaur*, „The American Journal of Philology”, 103/1982, s. 332-333.
- Sacerdoti A., *Seneca's Phaedra and the last book of Statius' Thebaid: Properate, Verendi Cecropidae*, „Phoenix”, 62/2007, s. 281-289.
- Sivan H., *Ausonius of Bordeaux: Genesis of a Gallic Aristocracy*, London–New York 1993.
- Stern J., *Heraclitus the Paradoxographer: Περὶ Ἀπίστων, ‘On Unbelievable Tales’*, „Transactions of the American Philological Association”, 133/2003, s. 51-97.
- Suski R., *Amazonki w Historia adversus paganos Orozjusza. Dzieje recepcji i reinterpretacji mitu*, „Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobięcych”, 2021, nr 1(10), s. 9-35.
- Skibiński T., *Obraz barbarzyńców w Cesarstwie Rzymskim w źródłach łacińskich lat 376-476*, Warszawa 2018.
- Torres Rodríguez C., *Paulo Orosio: su vida y sus obras*, Madrid 1985.
- Trzcionkowski L., Korus K., *Plutarch. Żywoty równoległe*, t. 1. Warszawa 2004.
- Veyne P., *Les Grecs ont-ils cru à leurs mythes? Essai sur l'imagination constituante*, Paris 1983.
- Walker H.J., *Theseus and Athens*, Oxford–New York 1995.
- Ward A., *The Quest for Theseus*, London 1970.
- Węcowski M., *Dylemat więźnia. Ostracyzm ateński i jego pierwotne cele*, Toruń 2018.
- Whitbread L.G., *Fulgentius the Mythographer*, Columbus 1971.
- Winiarczyk M., *Euhemer z Messeny. Życie i dzieło Święta Historia*, Wrocław 2012.
- Zarker J.W., *Aeneas and Theseus in “Aeneid” 6*, „The Classical Journal”, 62/1967, s. 220-226.